

DÁVIDHÁZI PÉTER

KÖLTÉSZET ÉS EMBERSÉG ISKOLÁJA

(*BESZÉD ARANY JÁNOS NAGYKÖRÖSI SZOBRÁNÁL*)

Fordítói erőpróba, hogy az *Íliász* nyitójelenetében mennyire sikerül érzékeltetni Agamemnón dühkitörésének stílusát. Fojtott és fenyegető hangütésével, megvetően letorkoló mondatfűzésével már első mondata sorsdöntő szerepet kap, még mielőtt érdemi válasza méltatná a teljes papi díszben, mégis alázattal elébe járuló Khrüszész busás váltságdíjat ajánló kérését, hogy adja ki lányát, Khrüszéiszt. Ahogy ráripakodik a messziről érkezett apára, az nemcsak a hatalmától megittasult királyt hivatott jellemezni, hanem az otromba sértést is, amelyet Apollón szent papjához szólva, ezért közvetve magával Apollónnal szemben elkövet. Ezért is fontos, hogy amikor az 1858/59. tanévben a tizenöt esztendő Komáromy Lajos, a makói, majd a kisújszállási gimnázium után immár a nagykőrösi gimnázium diákjaként belépett az Arany János osztályfőnöksége alatt álló ötödik, vagyis „poétai” osztályba, és a három-négyféle témából választható házi feladatok közül egyszer az *Íliász* első 100 sorának lefordítására vállalkozott, hogyan oldotta meg épp ezt a hármat.

*Menj, ne találjalak itt gályáimnál öreg ember!
Vagy most késedezőt, vagy máskor visszajövendőt,
Lenne nehogy semmit használó főpapi pálczád.*

Jellemző a tehetséges diáknál tapasztalt magas színvonal komolyan vételére, hogy az itteni első sort („Menj, ne találjalak itt gályáimnál öreg ember!”) Arany kommentálatlanul hagyja, pedig megérdemelhetett volna egy dicsérő szót. De már a következőhöz („Vagy most késedezőt, vagy máskor visszajövendőt”) odairja, hogy „igen csinos”, olyan örömet okozva ezzel diákjának, amelyre az még évtizedek múlva is hálásan emlékezett. Legérdekesebb azonban a fenyegetést lezáró sor fordítása („Lenne nehogy semmit használó főpapi pálczád”), főként Arany hozzá fűzött megjegyzése fényében: „ez már nagyon merész inversio”.

Évtizedek múltán a fordítás szerzője úgy érzi, hogy Arany ezáltal *bíráta* az ő itteni megoldását, s visszatekintve mintha épp ez a példa késztetné arra, hogy meghatottan felkiáltson: „Mennyi, valóban drága időt eltöltött a nagy költő ily aprólékos s kevés lelki örömet adó foglalkozásban, mikor havonként 160—200 dolgozatot nézett át s javított ki ily lelkiismeretesen!” Nyilván volt ebben igazság, hisz Arany nemegyszer dohogott leveleiben a szakmáiban végzett dolgozatjavítások miatt. Saját egykorú adatai szerint heti 17 óra kötelező tanításhoz *kéthetente* 120–140 házi feladat tüzetes, „az utolsó accentusig” menő kijavítása járult, egyenként minimum negyedórai munkával, azaz összesen legalább 25–30 órányi „lélekölő correctura”, így ha az iskolától kapott egyéb megbízatásait hozzá számítjuk, megérthetjük panaszát, hogy ami ideje mindezek után maradt, szinte csak alvásra volt elég. Mégis, a „Lenne nehogy semmit használó főpapi pálczád” olvasása inkább az örömteli pillanatai közé tartozhatott, s a meglepő sor talán még mosolyra is derítette. Ezt a különös, leginkább talán latinos szőrendű, de tehetségtől sugárzó megoldást Arany mint a poétai osztály főnöke és a latin és magyar nyelv professzora annak ellenére méltányolhatta, hogy nála itt a „már nagyon merész” minősítés az előző „igen csinos” ellentétéként alighanem a *túl merész* szinonímája akart lenni, vagyis csakugyan *bírálni* volt hivatott, sőt ezáltal lebeszélni a hasonlóról, ahogy a költészetbeli túlzás minden formáját később kritikusként is mindig ellenezni szokta.

Arany számára ugyanis nem a hiba és a hibátlanság közt húzódott rossz és jó végső határa. Mindig tudta, hogy költészetben a tisztas hibátlanság nem üdvözít, s ami azon túl van, ahhoz már nem elég az igyekezet. Mint ekkoriban, 1858 februárjában Lévy Józsefnek írja a poétai osztály házi feladatairól: „Versre is adok fel tárgyat, buzdítom őket, de nem kényszerítek senkit, hogy verset írjon. Nem akarom bottal verni ki belőlök az isteni lángot. Nehány így is akad, és legalább a formákat ügyesen kezeli.” Néhány év múlva, kritikusként, szerkesztői üzeneteiben gyakran céloz erre. „Negative jó, de positive nincs semmi benne. Így csak a negatív jó marad.” „A verset nem mondhatni *hibásnak*, de ha *positívabb* érdeme nincs: az egész egy hiba.” „Elég csinos gyakorlat, de csak

negatív érdeme van.” Ezekhez képest értendő, hogy Arany végső értékelése szerint Komáromy az első száz sort nem hibátlanul, de mégiscsak dicséretesen fordította, vagyis nyilván nem csak a negatív érdemig jutott el, sőt talán egyik-másik hibája is tehetségre vall.

Szinte lehetetlen, hogy a „Lenne nehogy semmit használó főpapi pálczád” sor ne juttatta volna eszébe a régebbi magyar költészet hasonló vakmerőségeit, amelyeket ő maga elvben nem gondolt ugyan követendőnek, de mint költészeti előzményt nagyon is számon tartott, ösztönösen érezve, szükség esetén példával szemléltetve, hol húzódik a dicséretes, illetve a már túlzó merészség határa. Az 1858/59-es tanévben vagyunk, ekkorra Arany már sokat gondolkodott az „inversio” problémáján; néhány év múlva (1863-ban) ezért is tudja majd olyan világosan összefoglalni Gyöngyösi és Zrínyi költészetének idevágó különbségét. „Ép ily merész Gyöngyösi a mondatrészek összeforgatásában is, de Zrínyinél annnyival szerencsésebb, hogy inversiói nem tetszenek magyartalannak. Volt már előtte is a költői szóforgatásnak bizonyos hagyományos útja; Gyöngyösi ez úton haladott tovább, míg Zrínyi egész önkénnyel forgatta össze a mondat részeit: például »Földre megtompítván esék maga vasát«, t. i. a dárda, Zrínyinél.” Bár a nagykőrösi diák „Lenne nehogy semmit használó főpapi pálczád” sora leginkább e Zrínyitől is elrettentő példaként idézett sorra hasonlít, Arany nagyon jól tudta, hogy egy középiskolás műve számára ez nem a legérdemtelenebb társaság, s így a hasonló vétség bocsánatos bűn.

Pár évvel azelőtt, 1856 tavaszán a húsvéti szünidő alatt Arany itt, Nagykőrösön írta a gimnázium 1855/1856-ik évi Értesítője számára *A magyar nemzeti vers-idomról* című tanulmányát. Számos példa elemzésével arra következtet, hogy a régi magyar költők és a XVIII. századiak sajátosan felforgatott szórendje egy magyar ritmikai sajátosságot követ, amely nem elszakítani akarja egymástól az összetartozó mondatrészeket, mint a körmondatok, hanem éppen az összetartozó elemeket akarja egy-egy csomópont köré gyűjteni. „Gyöngyösi, a magyar rhythmus törvénye szerint, hangsúlyt kiemelve, szorosan egybetartozókat *egy csoportba* szedve járt el s a prózai szórendet e célból forgatta össze; Zrínyi ellenben

a klasszikai szabadságot követte, s az összetartozókat *elszórta*, mi épen ellenkező eljárás”. Arany szerint Zrínyinél éppen így szórta el egymástól a szorosan összetartozó „Földre” és „esék” szavakat a „Földre megtompítván esék maga vasát”.

Innen nézve nemcsak azt értjük meg jobban, hogy Arany miért fogadta tartózkodóan a „Lenne nehogy semmit használó főpapi pálcád” sort diákja *Íliász*-fordításában, hanem azt is, hogy költőként olykor maga sem tudott megmaradni a magyar nemzeti versidom összetartozókat együvé csoportosító szórendjénél. Hiszen van-e egymáshoz tartozóbb két elem, mint a kérdésben összetapadó „honnan” és „jöttél”, mégis emlékszünk a *Buda halála* XI. énekének ezeket szétszóró, de talán épp ezért megrendítően szép sorára: „Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?” Vagy lehet-e szorosabban összefüggő szókapcsolat, mint az „ötszáz velszi bárd”, mégis hogyan felejtethénk el, hogy „Ötszáz, bizony, dalolva ment / Lángsírba velszi bárd”? Komáromy Lajos később megemlékezett arról, hogy észrevették, óráin Arany mindig gondosan kerülte saját költészete említését, s korábbi diákjaitól tudták és az ő „páratlan szerénysége” jeleként tisztelték a kimondatlan szabályt, hogy az osztályban szavalatoknál sem szeretett hallani verseiből; ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy Arany e jellegzetes szórendi kérdés őt költőként is gyakran foglalkoztató dilemmája soha ne juttatta volna eszébe saját alkotói választásait.

Amit diákja fordítására írt, bámulatosan egybevág mindazzal, amit ugyanerről más minőségében különféle magasabb tudományos fórumokon kifejtett, nagyon hasonló érvekkel, ítéletekkel, sőt rá jellemzően azonos hangvétellel. Az a néhány sornyi összefoglaló értékelés, amelyet az *Íliász* próbafordítására Komáromy Lajos tőle kapott, majd az iskolapadból kinőve élete végéig büszkén őrzött, ebből a szempontból is jellemző. „Egyes árnyalatokban vannak hiányok: de egészben véve jól sikerült fordítás, s igen dicséretes munka.” Stílusában ez Aranyak nemcsak más itteni értékeléseire hasonlít, hanem szinte ugyanígy szerepelhetne a Kisfaludy-Társaság számára írt valamelyik jelentése végén, amelyben egy író-társa Shakespeare-fordítását méltatta, vagy akár egy jelíges

pályázati mű hivatalos bírálata összegzéseként, vagy az egyik folyóirata beküldött művekre válaszoló szerkesztői üzenetében, vagy éppen egy klasszikus mű frissen megjelent fordításának bírálatában. Arany jutott legközelebb ahhoz a teljesen meg sem valósítható eszményhez, amely szerint mindent és mindenkit tisztelet s ennek megfelelő bánásmód illet, s ezt megadni tisztesség dolga. Tudta, amit Agamemnón és a hatalom megszállottjai nem vehettek észre, hogy ha az előttük megjelenő nem Apollón papja volna, hanem valóban csak egy öregember a sok közül, akkor sem lehetne vele megalázóan beszélni önmaguk lealacsonyítása nélkül.

Mélyen jellemző rá az alig észrevehető, de nagy horderejű változtatás, amelyet fordítóként éppen az illő bánásmódról magyarázó Hamlet tanácsában hajt végre. Miután ugyanis a II. felvonás végén Hamlet arra kérte Poloniust, hogy bánjon jól a megérkezett vándorszínészekkel, s az öreg udvaronc azt válaszolta, hogy érdemük szerint fog bánni velük, Hamlet kifakad: „Veszethordtát, ember, sokkal jobban kell”, hiszen ha mindenkivel érdeme szerint bánnak, „melyikünk kerül el a mogyoró pálczát?” Amikor azonban Hamlet kifejti a helyes vendéglátói szabályt Poloniusnak, Arany kicseréli benne az angol szöveg egyik fogalmát. Nála az „honour” (becsület) lovagi értéke helyére a „dignity” (méltóság) párjául valami más kerül: „Bánjon velük saját embersége és méltósága szerint; minél kisebb az ő érdemök, annál nagyobb érdem a szivessége.”

Itt jutunk el Homérosz Agamemnónjától, aki Khrüszésszel, az érdemessel is úgy bánt, mintha érdemtelen lett volna, Shakespeare Hamletjéig, aki szerint az érdemtellel is úgy kell bánni, mintha érdeme volna, mert ezzel *magunknak* tartozunk. Eszmetörténetileg kimutatták, hogy az *emberség* és a *méltóság* fogalompárja klasszikus antik előzmények után, Shakespeare drámái, majd Goethe műve nyomán milyen fontos eszményként szolgált az európai tudat nevelésében, s hozzátehetjük: tiszteletét Arany tanítványai az iskolapadban szívták magukba. „Bánjon velük saját embersége és méltósága szerint”: szinte beláthatatlan, hogy ennek a rendíthetetlenül önelvű magatartáseszménynek mi mindent köszönhetett egykor Komáromy Lajos V. osztályos gimnáziumi tanuló, később

maga is tanár, szakíró, fordító, az MTA klasszika-filológiai bizottságának külső tagja, és mit köszönhetek majdnem egy évtizeden át a szerencsés nagykőrösi diákok, akik aztán fontos hivatalokat viselve behálózták a társadalmi élet számos területét szerte az országban.

S milyen lehetne körülöttünk a világ, kétszáz évvel Arany János születése után, ha eszerint tudnánk élni?